

ॐ

श्री परमात्मने नमः

स्व. पं. बनारसीदासविरचित

अमृतसार गूढ

भाषाटीकानो गुजराती अनुवाद

म. ए. न. विद्यानंद.

छिन्दी टीकाकारनुं मंगलायरण

(दोहरा)

निज स्वरूपकौ परम रस, जामें तारौ अपार;
वन्दौं परमानन्दमय, समयसार अविकार. १.

कुन्दकुन्द मुनि—यन्दवर, अमृतयन्द मुनि—धन्द;
आत्मरसी बनारसी, बन्दौं पद अरविन्द. २

ગ્રન્થકારનું મંગલાચરણ

શ્રી પાર્શ્વનાથજીની સ્તુતિ.

(વર્ણ ૩૧ મનહર છંદ, ચાલ-ઝંઝરાની)

કરમ-ભરમ જગ-તિમિર-હરન યગ,
ઉરગ-લખન-પગ સિવમગદરસી^૧ ।
નિરખત નયન ભવિક જલ બરખત,
હરખત અમિત ભવિકજન-સરસી ॥
મદન-કદન-જિત પરમ-ધરમહિત,
સુમિરત ભગતિ ભગતિ સબ ડરસી ।
સજલ-જલદ-તન મુકુટ સપત-ફન,
કમઠ-દલન જિન નમત બનરસી ॥૧॥

શબ્દાર્થ :-ખગ=(ખ=આકાશ, ગ=ગમન) સૂર્ય. કદન=યુદ્ધ. સજલ=પાણી સહિત.
જલદ=(જલ=પાણી, દ=આપનાર) વાદળ. સપત=સાત.

અર્થ :-જે સંસારમાં કર્મના ભ્રમરૂપ અંધકારને દૂર કરવા માટે સૂર્યસમાન છે, જેમના ચરણમાં સાપનું ચિહ્ન છે, જે મોક્ષનો માર્ગ દેખાડનાર છે, જેમનાં દર્શન કરવાથી ભવ્ય જીવોનાં નેત્રોમાંથી આનંદનાં આંસૂ વહે છે અને અનેક ભવ્યરૂપી સરોવર પ્રસન્ન થઈ જાય છે, જેમણે કામદેવને યુદ્ધમાં હરાવી દીધો છે, જે ઉત્કૃષ્ટ જૈનધર્મના હિતકારી છે, જેમનું સ્મરણ કરવાથી ભક્તજનોના બધા ભયો દૂર ભાગે છે, જેમનું શરીર પાણીથી ભરેલા વાદળા જેવું નીલ(રંગનું) છે, જેમનો મુગટ^૨ સાત ફેણોનો છે, જે કમઠના જીવને અસુર પર્યાયમાં હરાવનાર છે; એવા પાર્શ્વનાથ જિનરાજને (પંડિત) બનારસીદાસજી નમસ્કાર કરે છે. ૧.

૧. આ છંદમાં અંત વર્ણ સિવાયના બધા અક્ષર લઘુ છે, મનહરછંદમાં 'અંત ઈક ગુરુ પદ અવશહિં ધરિકેં' એવો છંદ શાસ્ત્રનો નિયમ છે.
૨. જ્યારે ભગવાન પાર્શ્વનાથ સ્વામીની મુનિ અવસ્થામાં કમઠના જીવે ઉપસર્ગ કર્યો હતો ત્યારે પ્રભુની રાજ્ય અવસ્થામાં ઉપદેશ પામેલ નાગ-નાગણીના જીવે ધરણેન્દ્ર-પદ્માવતીની પર્યાયમાં ઉપસર્ગનું

છંદ છપ્પા (આ છંદમાં બધા વર્ણ લઘુ છે.)

સકલ-કરમ-ખલ-દલન,
કમઠ-સઠ-પવન કનક-નગ ।
ધવલ પરમ-પદ-રમન,
જગત-જન-અમલ-કમલ-ખગ ॥
પરમત-જલધર-પવન,
સજલ-ધન-સમ-તન સમકર ।
પર-અઘ-રજહર જલદ,
સકલ-જન-નત ભવ-ભય-હર ॥
જમદલન નરકપદ-છયકરન,
અગમ અતટ ભવજલતરન ।
વર-સબલ-મદન-વન-હરદહન,
જય જય પરમ અભયકરન ॥૨॥

શબ્દાર્થ :-કનક-નગ=(કનક=સોનું, નગ=પહાડ) સુમેરુ. પરમત=જૈનમત સિવાયના બીજા બધા મિથ્યામત. નત=વંદનીય. હર દહન=રુદ્રની અગ્નિ.

અર્થ :-જે સમ્પૂર્ણ દુષ્ટકર્મોનો નાશ કરનાર છે, કમઠના (ઉપસર્ગરૂપ) પવનની સામે મેરુ સમાન છે અર્થાત્ કમઠના જીવે ચલાવેલા ઉગ્ર આંધીના ઉપસર્ગથી જે ચલિત થનાર નથી, નિર્વિકાર સિદ્ધપદમાં રમણ કરે છે, સંસારી જીવો રૂપ કમળોને પ્રકૃતિલત કરવા માટે સૂર્ય સમાન છે, મિથ્યામતરૂપ વાદળાંને ઉડાડી મૂકવા માટે પ્રચંડ વાયુરૂપ છે, જેમનું શરીર પાણીથી ભરેલા વાદળા સમાન નીલવર્ણનું છે, જે જીવોને સમતા દેનાર છે, અશુભ કર્મોની ધૂળ ધોવા માટે વાદળ

નિવારણ કર્યું હતું અને સાત ફણવાળા સાપ બનીને પ્રભુની ઉપર છાયા કરીને અખંડ જળવૃષ્ટિથી રક્ષણ કર્યું હતું, તે જ હેતુથી આ ભગવાનની પ્રતિમા ઉપર સાત ફણોનું ચિહ્ન પ્રચલિત છે અને તેથી કવિએ મુગટની ઉપમા આપી છે.

સમાન છે, સમસ્ત જીવો દ્વારા વંદનીય છે, જન્મ-મરણનો ભય દૂર કરનાર છે, જેમણે મૃત્યુને જીત્યું છે, જે નરકગતિથી બચાવનાર છે, જે મહાન અને ગંભીર સંસાર-સાગરથી તારનાર છે, અત્યંત બળવાન કામદેવના વનને બાળવા માટે ^૧રુદ્રની અગ્નિ સમાન છે, જે જીવોને બિલકુલ નિડર બનાવનાર છે, તે (પાર્શ્વનાથ ભગવાન)નો જય હો ! જય હો !! ૨.

(સવૈયા એકત્રીસા)

જિન્હિકે વચન ઊર ધારત જુગલ નાગ,
ભણ ધરનિંદ પદુમાવતિ પલકમૈં ।
જાકિ નામમહિમાસૌ કુધાતુ કનક કરૈ,
પારસ પખાન નામી ભયો હૈ ખલકમૈં ॥
જિન્હકી જનમપુરી-નામકે પ્રભાવ હમ,
અપનૌ સ્વરૂપ લખ્યૌ ભાનુસૌ ભલકમૈં ।
તેઈ પ્રભુ પારસ મહારસકે દાતા અબ,
દીજૈ મોહિ સાતા દૃગલીલાકી લલકમૈં ॥૩॥

શબ્દાર્થ :-કુધાતુ=લોહું. પારસ પખાન=પારસ પથ્થર. ખલક=જગત. ભલક=તેજ. મહારસ' અનુભવનો સ્વાદ. સાતા=શાન્તિ.

અર્થ :-જેમની વાણી હૃદયમાં ધારણ કરીને સર્પનું જોડું ક્ષણમાત્રમાં ધરણેન્દ્ર અને પદ્માવતી થયું, જેમના નામના પ્રતાપથી જગતમાં પથ્થર પણ પારસના નામથી પ્રસિદ્ધ છે કે જે લોઢાને સોનું બનાવી દે છે, જેમની જન્મભૂમિના નામના પ્રભાવથી અમે અમારું આત્મસ્વરૂપ જોયું છે—જાણે કે સૂર્યની જ્યોતિ જ પ્રગટ થઈ છે, તે અનુભવ-રસનો સ્વાદ આપનાર પાર્શ્વ જિનરાજ પોતાની પ્રિય દૃષ્ટિથી અમને શાંતિ આપો. ૩.

૧. આ વૈષ્ણવમતનું દેષ્ટાંત છે, તેમના મતમાં કથન છે કે મહાદેવજીએ ત્રીજું નેત્ર ખોલ્યું અને કામદેવને ભસ્મ કરી નાખ્યો. જોકે જૈનમતમાં આ વાર્તા પ્રમાણભૂત નથી.

(श्री सिद्धनी स्तुति. अडिल्ल छंटे)

अविनाशी अविकार परमरसधाम हैं।
समाधान सरवंग सह अभिराम हैं॥
सुद्ध बुद्ध अविरुद्ध अनादि अनंत हैं।
जगत शिरोमनि सिद्ध सदा जयवंत हैं॥४॥

शब्दार्थ :-सरवंग(सर्वांग)=सर्व आत्मप्रदेशे. परमरस=आत्मसुख. अभिराम=प्रिय.

अर्थ :-जे नित्य अने निर्विकार छे, उत्कृष्ट सुखनुं स्थान छे, सलज शान्तिथी
सर्वांगे सुंदर छे, निर्दोष छे, पूर्णज्ञानी छे, विरोधरहित छे, अनादि अनंत छे; ते
लोकना शिष्यामणि सिद्ध भगवान सदा जयवंत छे ! ४.

(श्री साधु स्तुति. सवैया अेकत्रीसा)

ग्यानकौ उजागर-सहज-सुखसागर,
सुगुन-रतनागर विराग-रस भ्रूयौ है।
सरनकी रीति हरै मरनकौ न भै करै,
करनसौ पीठि दे चरन अनुसरयौ है॥
धरमको मंडन भरमको विहंडन है,
परम नरम ह्वैके करमसौ लर्यौ हैं।
ऐसो मुनिराज भुवलोकमें विराजमान,
निरखि बनारसी नमस्कार करयौं है॥५॥

शब्दार्थ :-उजागर=प्रकाशक (रत्नाकर)=मणिओनी भाषा. भै (भय)=डर. करन (करण)
ईन्द्रिय. चरन(चरण)=चारित्र. विहंडन=विनाश करनार. नरम=कोमल अर्थात् कषायरहित.
भुव(भू)=पृथ्वी.

१. जेमनो प्रत्येक आत्मप्रदेश विलक्षण शान्तिथी भरपूर छे.

અર્થ :-જે જ્ઞાનના પ્રકાશક છે, ^૧સહજ આત્મસુખના સમુદ્ર છે, સમ્યક્ત્વાદિ ગુણરત્નોની ખાણ છે, વૈરાગ્ય-રસથી પરિપૂર્ણ છે, કોઈનો આશ્રય ઈચ્છતા નથી, મૃત્યુથી ડરતા નથી, ઈન્દ્રિય-વિષયોથી વિરક્ત થઈને ચારિત્રનું પાલન કરે છે, જેમનાથી ધર્મની શોભા છે, જે મિથ્યાત્વનો નાશ કરનાર છે, જે કર્મો સાથે અત્યંત શાંતિથી ^૨લડે છે; એવા સાધુ મહાત્મા જે પૃથ્વી ઉપર શોભાયમાન છે તેમનાં દર્શન^૩ કરીને પં. બનારસીદાસજી નમસ્કાર કરે છે. પ.

સમ્યગ્દષ્ટિની સ્તુતિ. સવૈયા છંદ (૮ ભગણ)

ભેદવિજ્ઞાન જગ્યૌ જિન્હકે ઘટ,
સીતલ ચિત્ત ભયૌ જિમ ચંદન।
કેલિ કરૈ સિવ મારગમેં,
જગ માંહિ જિનેસુરકે લઘુ નન્દન॥
સત્યસરૂપ સદા જિન્હકૈ,
પ્રગટ્યૌ અવદાત મિથ્યાત-નિકંદન।
સાંતદશા તિન્હકી પહિચાનિ,
કરૈ કર જોરિ બનારસિ વંદન॥૬॥

શબ્દાર્થ :-ભેદવિજ્ઞાન=નિજ અને પરનો વિવેક. કેલિ=મોજ. લઘુનંદન=નાના પુત્ર. અવદાત=સ્વચ્છ. મિથ્યાત-નિકંદન=મિથ્યાત્વનો નાશ કરનાર.

અર્થ :-જેમના હૃદયમાં નિજ-પરનો વિવેક પ્રગટ થયો છે, જેમનું ચિત્ત ચંદન સમાન શીતળ છે અર્થાત્ કષાયોનો આતાપ નથી અને નિજ-પર વિવેક થવાથી જે મોક્ષમાર્ગમાં મોજ કરે છે, જે સંસારમાં અરહંતદેવના લઘુપુત્ર છે અર્થાત્ થોડા જ સમયમાં અરહંત પદ પ્રાપ્ત કરનાર છે, જેમને મિથ્યાદર્શનનો નાશ કરનાર નિર્મળ સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ થયું છે; તે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોની આનંદમય અવસ્થાનો નિશ્ચય કરીને પં. બનારસીદાસજી હાથ જોડીને નમસ્કાર કરે છે. ૬.

૧. જે આત્મજનિત છે, કોઈ દ્વારા ઉત્પન્ન થતું નથી.
આદિ કષાયોના ઉદ્વેગ રહિત હોય છે.

૨. આ કર્મોની લડાઈ ક્રોધ
૩. હૃદયમાં દર્શન કરવાનો અભિપ્રાય છે.

(સવૈયા એકત્રીસા)

સ્વારથકે સાચે પરમારથકે સાચે ચિત્ત,
સાચે સાચે બૈન કહેં સાચે જૈનમતી હૈં।
કાહૂકે વિરુદ્ધ નાહિ પરજાય-બુદ્ધિ નાહિ,
આતમગવેષી ન ગૃહસ્થ હૈ ન જતી હૈં॥
સિદ્ધિ રિદ્ધિ વૃદ્ધિ દીસૈ ઘટમૈં પ્રગટ સદા,
અંતરકી લચ્છિસૌં અજાચી લચ્છપતી હૈં।
દાસ ભગવન્તકે ઉદાસ રહેં જગતસૌં,
સુખિયા સદૈવ ઈસે જીવ સમકિતી હૈં॥૭॥

शब्दार्थ :-स्वारथ(स्वार्थ, स्व=आत्मा, अर्थ=पदार्थ) आत्मपदार्थ. परमारथ (परमार्थ)=परम अर्थ अर्थात् मोक्ष. परजय(पर्याय)=शरीर. लच्छि=लक्ष्मी. अजय=न भागनार.

અર્થ :-જેમને પોતાના આત્માનું સાચું જ્ઞાન છે અને મોક્ષ પદાર્થ ઉપર સાચો પ્રેમ છે, જે હૃદયના સાચા છે અને સત્ય વચન બોલે છે તથા સાચા જૈની^૨ છે, કોઈની સાથે જેમને વિરોધ^૩ નથી, શરીરમાં જેમને અહંબુદ્ધિ નથી, જે આત્મસ્વરૂપના શોધક છે, અણુવ્રતી નથી કે મહાવ્રતી નથી^૪ જેમને સદૈવ પોતાના જ હૃદયમાં આત્મહિતની સિદ્ધિ, આત્મશક્તિની રિદ્ધિ અને આત્મગુણોની વૃદ્ધિ પ્રગટ દેખાય છે, જે અંતરંગ લક્ષ્મીથી અયાચી લક્ષપતિ અર્થાત્ સંપન્ન છે, જે જિનરાજના સેવક છે, સંસારથી ઉદાસીન રહે છે, જે આત્મિક સુખથી સદા આનંદરૂપ રહે છે, એ ગુણોના ધારક સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ હોય છે. ૭.

૧. જૈનધર્મમાં ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ—એ ચાર પદાર્થ કહ્યા છે. તેમાં મોક્ષ પરમ પદાર્થ છે.
૨. જિનવરના વચનો પર જેમનો અટલ વિશ્વાસ છે.
૩. સમસ્ત નયોના જ્ઞાતા હોવાથી એમના જ્ઞાનમાં કોઈ પણ સમ્યક્ વિવક્ષાનો વિરોધ ભાસતો નથી.
૪. અહીં અસંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિને ધ્યાનમાં રાખીને કહ્યું છે કે જેમને “ચારિત્રમોહવશ લેશ ન સંયમ, પૈ સુરનાથ જજે હેં.”

(सवैया अेकत्रीसा)

जाकै घट प्रगट विवेक गणधरकौसौ,
हिरदै हरखि महामोहकौं हरतु है।
साचौ सुख मानै निजमहिमा अडौल जानै,
आपुहीमैं आपनौ सुभाउ ले धरतु है॥
जैसैं जल-कर्दम कतकफल भिन्न करै,
तैसैं जीव-अजीव विलछनु करतु है।
आतम सकति साधै ग्यानकौ उदौ आराधै,
सोई समकिती भवसागर तरतु है॥८॥

शब्दार्थ :- कर्दम=कीयड, कतकङ्ण=निर्मणी. विलछनु=पृथक्करण. सकति=शक्ति.

अर्थ :-जेना हृदयमां गणधर जेवो स्व-परनो विवेक प्रगट थयो छे, जे आत्मानुभवथी आनंदित थईने भिथ्यात्वने नष्ट करे छे, साया स्वाधीन सुभने सुभ माने छे, पोताना ज्ञानादि गुणोनी अवियण श्रद्धा करे छे, पोताना सम्यग्दर्शनादि स्वभावने पोतानामां ज धारण करे छे, जे अनादिना मणेल जव अने अजवनुं पृथक्करण ¹कीयडथी पाणीनुं पृथक्करण कतकङ्णनी जेम करे छे, जे आत्मभण वधारवामां प्रयत्न करे छे अने ज्ञाननो प्रकाश करे छे, ते ज सम्यग्दृष्टि संसार-समुद्रथी पार थाय छे. ८.

(भिथ्यादृष्टिनुं लक्षण. सवैया अेकत्रीसा)

धरम न जानत बखानत भरमरूप,
ठौर ठौर ठानत लराई पछपातकी।
भूत्यौ अभिमानमैं न पाउ धरै धरनीमैं,
हिरदैमैं करनी विचारै उत्तपातकी॥

१. गंदा पाणीमां निर्मणी (इटकडी) नाभवाथी कीयड नीचे बेसी जय अने पाणी योभ्भुं थई जय छे.

ફિરૈ ડાંવાડોલસૌ કરમકે કલોલિનિમૈં,
ઢૈ રહી અવસ્થા સુ બધૂલેકૈસે પાતકી ।
જાકી છાતી તાતી કારી કુટિલ કુવાતી ભારી,
એસૌ બ્રહ્મઘાતી હૈ મિથ્યાતી મહાપાતકી ॥૧॥

અર્થ :-જે વસ્તુસ્વભાવથી અજાણ છે, જેનું કથન મિથ્યાત્વમય છે અને જે એકાંતનો પક્ષ લઈને ઠેક ઠેકાણે લડાઈ કરે છે, પોતાના મિથ્યાજ્ઞાનના અહંકારમાં ભૂલીને ધરતી પર પગ ટેકવતો નથી અને ચિત્તમાં ઉપદ્રવનો જ વિચાર કરે છે, કર્મના કલ્લોલોથી સંસારમાં ડામાડોળ થઈને ફરે છે અર્થાત્ વિશ્રામ પામતો નથી. તેથી તેની દશા વંટોળિયાનાં પાંદડા જેવી થઈ રહી છે, જે હૃદયમાં (ક્રોધથી) તપ્ત રહે છે, (લોભથી) મલિન રહે છે, (માયાથી) કુટિલ છે, (માનથી) ભારે કુવચન બોલે છે આવો આત્મઘાતી અને મહાપાપી મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. ૯.

(૯૦૯૧)

બંદૌ સિવ અવગાહના, અરુ બંદૌ સિવ પંથ ।
જસુપ્રસાદ ભાષા કરૌં, નાટકનામ ગરંથ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ :-અવગાહના=આકૃતિ.

અર્થ :-હું સિદ્ધ ભગવાનને અને મોક્ષમાર્ગ (રત્નત્રય)ને નમસ્કાર કરું છું, જેમના પ્રસાદથી દેશભાષામાં નાટક સમયસાર ગ્રંથ રચું છું. ૧૦.

કવિ સ્વરૂપનું વર્ણન (સવૈયા મતગચન્દ, વર્ણ ૨૩)

ચેતનરૂપ અનૂપ અમૂરત,
સિદ્ધ સમાન સદા પદ મેરૌ^૧ ।
મોહ મહાતમ આતમ અંગ,
કિયૌ પરસંગ મહા તમ ઘેરૌ^૨ ॥

૧. અહીં નિશ્ચયની અપેક્ષાએ કથન છે.

૨. અહીં વ્યવહારની અપેક્ષાએ કથન છે.

ગ્યાનકલા ઉપજી અબ મોહિ,
કહૌં ગુન નાટક આગમકેરૌ ।
જાસુ પ્રસાદ સઘૈ સિવમારગ,
વેગિ મિટે ભવવાસ બસેરૌ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ :-અમૂરતિ (અમૂર્તિ)=નિરાકાર. પરસંગ (પ્રસંગ)=સંબંધ

અર્થ :-મારું સ્વરૂપ સદૈવ ચૈતન્યસ્વરૂપ, ઉપમારહિત અને નિરાકાર સિદ્ધ સમાન છે. પરંતુ મોહના મહા અંધકારનો સંગ કરવાથી હું આંધળો બની રહ્યો હતો. હવે મને જ્ઞાનની જ્યોતિ પ્રગટ થઈ છે તેથી હું નાટક સમયસાર ગ્રંથ કહું છું. જેના પ્રસાદથી મોક્ષમાર્ગની સિદ્ધિ થાય છે અને જલદી સંસારનો નિવાસ અર્થાત્ જન્મ-મરણ ધૂટી જાય છે. ૧૧.

કવિની લઘુતાનું વર્ણન (છન્દ મનહર. વર્ણ ૩૧)

જૈસૈં કોઝ મૂરખ મહા સમુદ્ર તિરિવેકૌં,
ભુજાનિસૌં ઉદ્યત ભયૌ હૈ તજિ નાવરૌ ।
જૈસૈં ગિરિ ઝપર વિરખફલ તોરિવેકૌં,
બાવનુ પુરુષ કોઝ ઉમગૈ ઉતાવરૌ ॥
જૈસૈં જલકુંડલમૈં નિરખિ સસિ-પ્રતિબિમ્બ,
તાકે ગહિબેકૌં કર નીચૌ કરૈ ટાવરૌ ।
તૈસૈં મૈં અલપબુદ્ધિ નાટક આરંભ કીનૌ,
ગુની મોહિ હસૈંગે કહૈંગે કોઝ બાવરૌ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ :- વિરખ(વૃક્ષ)=ઝાડ. બાવનું(બામન)=બહુ નીચા કદનો મનુષ્ય.

^૧ટાવરૌ=બાળક. બાવરૌ=પાગલ

અર્થ :-જેવી રીતે કોઈ મૂર્ખ મનુષ્ય પોતાના બાહુબળથી ઘણા મોટા સમુદ્રને તરવાનો પ્રયત્ન કરે અથવા કોઈ ઠીંગણો માણસ પર્વત ઉપરના વૃક્ષમાં લાગેલું ફળ તોડવા માટે જલદીથી ઊછળે, જેવી રીતે કોઈ બાળક પાણીમાં પડેલા ચંદ્રના બિંબને

૧. આ શબ્દ મારવાડી ભાષાનો છે.

હાથથી પકડે છે, તેવી જ રીતે મંદબુદ્ધિવાળા મેં નાટક સમયસાર(મહાકાવ્ય)નો પ્રારંભ કર્યો છે, વિદ્વાનો મશ્કરી કરશે અને કહેશે કે કોઈ પાગલ હશે. ૧૨

(સવૈયા એકગ્રીસા)

જૈસૈં કાહૂ રતનસૌં બીંધ્યૌ હૈ રતન કોઝ,
તામૈં સૂત રેસમકી ડોરી પોઈ ગઈ હૈ।
તૈસૈં બુધ ટીકાકરિ નાટક સુગમ કીનૌ,
તાપરિ અલપબુદ્ધિ સૂધી પરિનઈ હૈ॥
જૈસૈં કાહૂ દેસકે પુરુષ જૈસી ભાષા કહેં,
તૈસી તિનિહંકે બાલકનિ સીખ લઈ હૈ।
તૈસૈં જ્યૌં ગરંથકૌ અરથ કહ્યૌ ગુરુ ત્યૌંહિ,
હમારી મતિ કહિવેકૌં સાવધાન ભઈ હૈ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ :-બુધ=વિદ્વાન, પરનઈ=થઈ છે.

અર્થ :-જેવી રીતે હીરાની કણીથી કોઈ રત્નમાં છિદ્ર પાડી રાખ્યું હોય તો તેમાં રેશમનો દોરો નાખી દેવાય છે, તેવી જ રીતે વિદ્વાન સ્વામી અમૃતચંદ્ર આચાર્યદેવે ટીકા કરીને 'સમયસાર' સરલ કરી દીધું છે, તેથી અલ્પબુદ્ધિવાળા મને સમજવામાં આવી ગયું. અથવા જેવી રીતે કોઈ દેશના રહેવાસી જેવી ભાષા બોલે છે તેવી તેના બાળકો શીખી લે છે; તેવી જ રીતે મને ગુરુ-પરંપરાથી જેવું અર્થજ્ઞાન થયું છે તેવું જ કહેવા માટે મારી બુદ્ધિ તત્પર થઈ છે. ૧૩.

હવે કહે છે કે ભગવાનની ભક્તિથી અમને બુદ્ધિબળ પ્રાપ્ત થયું છે.

(સવૈયા એકગ્રીસા)

કબહૂ સુમતિ હૈ કુમતિકૌ વિનાસ કરૈ,
કબહૂ વિમલ જ્યોતિ અંતર જગતિ હૈ।
કબહૂ દયા હૈ ચિત્ત કરત દયાલરૂપ,
કબહૂ સુલાલસા હૈ લોચન લગતિ હૈ॥

કબહૂ આરતી કૈ કૈ પ્રભુ સનમુખ આવૈ,
કબહૂ સુભારતી કૈ બાહરિ બગતિ હૈ।
ધરૈ દસા જૈસી તવ કરૈ રીતિ તૈસી એસી,
હિરદૈ હમારૈ ભગવંતકી ભગતિ હૈ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ :- સુભારતી=સુંદર વાણી. લાલસા=અભિલાષા. લોચન=નેત્ર.

અર્થ :-અમારા હૃદયમાં ભગવાનની એવી ભક્તિ છે કે કોઈવાર તો સુબુદ્ધિરૂપ થઈને કુબુદ્ધિને દૂર કરે છે, કોઈવાર નિર્મળ જ્યોતિ થઈને હૃદયમાં પ્રકાશ આપે છે, કોઈવાર દયાળુ થઈને ચિત્તને દયાળુ બનાવે છે, કોઈવાર અનુભવની પિપાસારૂપ થઈને આંખો સ્થિર કરે છે, કોઈવાર આરતીરૂપ થઈને પ્રભુની સન્મુખ આવે છે, કોઈવાર સુંદર વચનોથી સ્તોત્ર બોલે છે. જ્યારે જેવી અવસ્થા થાય છે ત્યારે તેવી ક્રિયા કરે છે. ૧૪.

હવે નાટક સમયસારના મહિમાનું વર્ણન કરે છે. (સવૈયા એકત્રીસા)

મોઘ ચલિવેકૌ સૌન કરમકૌ કરૈ બૌન,
જાકે રસ-ભૌન બુધ લૌન જ્યૌં ઘુલત હૈ।
ગુનકૌ ગરન્થ નિરગુનકૌ સુગમ પંથ,
જાકૌ જસુ કહત સુરેશ અકુલત હૈ॥
યાહીકે જુ પચ્છી તે ઉડત ગ્યાનગગનમૈં,
યાહીકે વિપચ્છી જગજાલમૈં રુલત હૈ।
હાટકસૌ વિમલ વિરાટકસૌ વિસતાર,
નાટક સુનત હિયે ફાટક ખુલત હૈ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ :- સૌન=સીડી. ભૌન=વમન. હાટક=સુવર્ણ, ભૌન=(ભવન) જળ.

અર્થ :-આ નાટક મોક્ષમાં જવાને માટે સીડી સ્વરૂપ છે, કર્મરૂપી વિકારનું વમન કરે છે, એના રસરૂપ જળમાં વિદ્વાનો મીઠાની જેમ ઓગળી જાય છે, એ

સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણોનો પિંડ છે, સરળ રસ્તો છે, એના મહિમાનું વર્ણન કરતાં ઈન્દ્રો પણ લજ્જિત થાય છે, જેમને આ ગ્રંથના પક્ષરૂપ પાંખો પ્રાપ્ત થઈ છે તેઓ જ્ઞાનરૂપી આકાશમાં વિહાર કરે છે અને જેને આ ગ્રંથના પક્ષરૂપ પાંખો નથી તેઓ જગતની જંજાળમાં ફસાય છે. આ ગ્રંથ શુદ્ધ સુવર્ણ જેવો નિર્મળ છે, વિષ્ણુના વિરાટરૂપ જેવો વિસ્તૃત છે, આ ગ્રંથ સાંભળવાથી હૃદયનાં દ્વાર ખૂલી જાય છે. ૧૫.

અનુભવનું વર્ણન (દોહરા)

કહૌં સુદ્ધ નિહચૈ કથા, કહૌં શુદ્ધ વિવહાર ।

મુકતિપંથકારન કહૌં, અનુભૌકૌ અધિકાર ॥૧૬॥

અર્થ :-શુદ્ધ નિશ્ચયનય, શુદ્ધ વ્યવહારનય અને મોક્ષમાર્ગમાં કારણભૂત આત્માનુભવની ચર્ચાનું હું વર્ણન કરું છું. ૧૬.

અનુભવનું લક્ષણ (દોહરા)

વસ્તુ વિચારત ધ્યાવતૈં, મન પાવૈ વિશ્રામ ।

રસ સ્વાદત સુખ રૂપજૈ, અનુભૌ યાકૌ નામ ॥૧૭॥

અર્થ :-આત્મપદાર્થનો વિચાર અને ધ્યાન કરવાથી ચિત્તને જે શાંતિ મળે છે તથા આત્મિકરસનો આસ્વાદ કરવાથી જે આનંદ મળે છે તેને જ અનુભવ કહે છે. ૧૭.

અનુભવનો મહિમા (દોહરા)

અનુભવ ચિંતામનિ રતન, અનુભવ હે રસકૂપ ।

અનુભવ મારગ મોખકૌ, અનુભવ મોખ સરૂપ ॥૧૮॥

શબ્દાર્થ :- ચિંતામણિ=મનોવાંછિત પદાર્થ આપનાર

અર્થ :-અનુભવ ચિંતામણિ રત્ન છે, શાન્તિરસનો કૂવો છે, મોક્ષનો માર્ગ છે અને મોક્ષસ્વરૂપ છે. ૧૮.

૧. લોક-અલોક પ્રતિબિમ્બિત થવાથી પૂર્ણજ્ઞાનની અપેક્ષાએ સર્વવ્યાપી છે.

સવૈયા (મનહર)

અનુભૌકે રસકૌં રસાયન કહત જગ,
અનુભૌ અભ્યાસ યહુ તીરથકી ઠૌર હૈ।
અનુભૌકી જો રસા કહાવૈ સોઈ પોરસા સુ,
અનુભૌ અધોરસાસૌં ઝરધકી દૌર હૈ॥
અનુભૌકી કેલિ યહૈ કામધેનુ ચિત્રાવેલિ,
અનુભૌકૌ સ્વાદ પંચ અમૃતકૌ કૌર હૈ।
અનુભૌ કરમ તૌરૈ પરમસૌં પ્રીતિ જૌરૈ,
અનુભૌ સમાન ન ધરમ કોઝ ઔર હૈ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ :-રસા=પૃથ્વી. અધોરસા=નરક, પોરસા=ફળદ્રુપ જમીન. ચિત્રાવેલી=એક જાતની જડીબુટ્ટીનું નામ.

અર્થ :-અનુભવના રસને જગતના જ્ઞાનીઓ રસાયણ કહે છે, અનુભવનો અભ્યાસ એક તીર્થભૂમિ છે, અનુભવની ભૂમિ બધા પદાર્થોને ઉત્પન્ન કરનાર છે, અનુભવ નરકમાંથી કાઢીને સ્વર્ગ-મોક્ષમાં લઈ જાય છે, એનો આનંદ કામધેનુ અને ચિત્રાવેલિ સમાન છે, એનો સ્વાદ પંચામૃતના ભોજન જેવો છે, એ કર્મોનો ક્ષય કરે છે અને પરમપદમાં પ્રેમ જોડે છે, એના જેવો બીજો કોઈ ધર્મ નથી. ૧૮.

દ્રવ્યોનું જ્ઞાન અનુભવનું કારણ છે તેથી તેમનું વિવેચન કરવામાં આવે છે.

જીવ દ્રવ્યનું સ્વરૂપ (દોહરા)

ચેતનવંત અનંત ગુન, પરજૈ સક્તિ અનંત।
અલખ અખંડિત સર્વગત, જીવ દરવ વિરતંત॥૨૦॥

શબ્દાર્થ :-અલખ = ઈન્દ્રિયગોચર નથી. સર્વગત = સર્વલોકમાં

નોટ :-સંસારમાં પંચામૃત, રસાયણ, કામધેનુ, ચિત્રવેલી આદિ સુખદાયક પદાર્થ પ્રસિદ્ધ છે તેથી એમના દૃષ્ટાંત આપ્યા છે. પરંતુ અનુભવ એ બધાથી નિરાળો અને અનુપમ છે.

અર્થ :-ચૈતન્યરૂપ છે, અનંત ગુણ, અનંત પર્યાય અને અનંત શક્તિ સહિત છે, અમૂર્તિક છે, અખંડિત છે. ^૧સર્વવ્યાપી છે, આ જીવ દ્રવ્યનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. ૨૦.

પુદ્ગલ દ્રવ્યનું લક્ષણ (દોહરા)

ફરસ-વરન-રસ-ગન્ધમય, નરદ-પાસ સંઠાન ।

અનુરૂપી પુદ્ગલ દરવ, નભ-પ્રદેશ પરવાન ॥૨૧॥

શબ્દાર્થ :-ફરસ=સ્પર્શ. નરદ=ચોપાટના પાસા. સંઠાન=આકાર. પરવાન(પ્રમાણ)= બરાબર.

અર્થ :-પુદ્ગલ દ્રવ્ય પરમાણુરૂપ, આકાશના પ્રદેશ જેવડું, ચોપાટના પાસાના ^૧આકારનું, સ્પર્શ, રસ, ગંધ અને વર્ણવાળું છે. ૨૧.

ધર્મ દ્રવ્યનું લક્ષણ (દોહરા)

જૈસૈં સલિલ સમૂહમૈં, કરૈ મીન ગતિ-કર્મ ।

તૈસૈં પુદ્ગલ જીવકૌં, ચલનસહાઈ ધર્મ ॥૨૨॥

શબ્દાર્થ :-સલિલ=પાણી. મીન=માછલી. ગતિ-કર્મ=ગમનક્રિયા.

અર્થ :-જેવી રીતે માછલીની ગમનક્રિયામાં પાણી સહાયક થાય છે, તેવી જ રીતે જીવ-પુદ્ગલની ગતિમાં ^૨સહકારી ધર્મ દ્રવ્ય છે. ૨૨.

અધર્મદ્રવ્યનું લક્ષણ (દોહરા)

જ્યૌં પંથી ગ્રીષમસમૈ બૈટૈ છાયામાંહિ ।

ત્યૌં અધર્મકી ભૂમિમૈં, જડ ચેતન ઠહરૌંહિ ॥૨૩॥

શબ્દાર્થ :-પંથી=મુસાફર, ગ્રીષમસમૈ=ગ્રીષ્મકાળમાં.

અર્થ :-જેવી રીતે ગ્રીષ્મઋતુમાં મુસાફર છાયાનું નિમિત્ત પામીને બેસે છે તેવી જ રીતે અધર્મ દ્રવ્ય જીવ-પુદ્ગલની સ્થિતિમાં નિમિત્ત કારણ છે. ૨૩.

લોક-અલોક પ્રતિબિમ્બિત થવાથી પૂર્ણજ્ઞાનની અપેક્ષાએ સર્વવ્યાપી છે.

૧. છ પાસાદાર જેવું ચોરસ હોય છે.
૨. ઉદાસીન નિમિત્તકારણ છે, પ્રેરક નથી.

આકાશદ્રવ્યનું લક્ષણ (દોહરા)

સંતત જાકે ઉદરમૈં, સકલ પદારથવાસ ।
જો ભાજન સબ જગતકો, સોઈ દરબ અકાસ ॥૨૪॥

શબ્દાર્થ :-સંતત=સદા. ભાજન=પાત્ર.

અર્થ :-જેના પેટમાં સદૈવ, સર્વ પદાર્થો રહે છે, જે સર્વ દ્રવ્યોને પાત્રની જેમ આધારભૂત છે, તે જ આકાશદ્રવ્ય છે. ૨૪.

નોટ :-અવગાહના આકાશનો પરમ ધર્મ છે, તેથી તે આકાશદ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યોને અવકાશ આપી રહ્યું છે તેમ જ પોતાને પણ અવકાશ આપી રહ્યું છે. જેમ :-જ્ઞાન જીવનો પરમ ધર્મ છે, તેથી તે જીવ અન્ય દ્રવ્યોને જાણે છે તેમ જ પોતાને પણ જાણે છે.

કાળદ્રવ્યનું લક્ષણ (દોહરા)

જો નવકરિ જીરન કરૈ, સકલ વસ્તુથિતિ ઠાનિ ।
પરાવર્ત વર્તન ધૈરૈ, કાલદરબ સો જાનિ ॥૨૫॥

શબ્દાર્થ :-નવ=નવીન. જીરન(જીર્ણ)=જૂનું.

અર્થ :-જે વસ્તુનો નાશ ન કરતાં, સર્વ પદાર્થોની નવીન હાલતો પ્રગટ થવામાં અને પૂર્વ પર્યાયોના નાશ પામવામાં નિમિત્તકારણ છે, એવા વર્તના લક્ષણનું ધારક કાળદ્રવ્ય છે. ૨૫.

નોટ :-કાળદ્રવ્યનો પરમ ધર્મ વર્તના છે, તેથી તે અન્ય દ્રવ્યોની પર્યાયોનું (પરિ)વર્તન કરે છે અને પોતાની પણ પર્યાયો પલટે છે.

નવ પદાર્થોનું જ્ઞાન અનુભવનું કારણ છે તેથી તેમનું વિવેચન કરવામાં આવે છે.

જીવનું વર્ણન (દોહરા)

સમતા રમતા ઉરધતા, ગ્યાયકતા સુખભાસ ।
વેદકતા ચૈતન્યતા, એ સબ જીવવિલાસ ॥૨૬॥

શબ્દાર્થ :-સમતા=રાગ-દ્વેષ રહિત વીતરાગભાવ. રમતા=લીન રહેવું તે. ઉરધતા(ઉર્ધ્વતા)=ઉપર જવાનો સ્વભાવ. ગ્યાયકતા=જાણપણું. વેદકતા=સ્વાદ લેવો તે.

અર્થ :—વીતરાગભાવમાં લીન થવું, ઊર્ધ્વગમન, જ્ઞાયકસ્વભાવ, સહજ સુખનો સંભોગ, સુખ-દુઃખનો સ્વાદ અને ચૈતન્યપણું—એ બધા જીવના પોતાના ગુણ છે. ૨૬.

અજીવનું વર્ણન (દોહરા)

તનતા મનતા વચનતા, જડતા જડસમ્મેલ।

લઘુતા ગુરુતા ગમનતા, યે અજીવકે ખેલ।।૨૭।।

શબ્દાર્થ :—સમ્મેલ=બંધ, લઘુતા=હલકાપણું, ગુરુતા=ભારેપણું. ગમનતા=ગતિ કરવી તે.

અર્થ :—તન, મન, વચન, અચેતનપણું, એકબીજાની સાથે મળવું, હલકા અને ભારેપણું તથા ગતિ કરવી—એ બધી પુદ્ગલ નામના અજીવ દ્રવ્યની પરિણતિ છે. ૨૭.

પુણ્યનું વર્ણન (દોહરા)

જો વિશુદ્ધભાવનિ બંધે, અરુ ઝરધમુખ હોઈ।

જો સુખદાયક જગતમે, પુન્ય પદારથ સોઈ।।૨૮।।

અર્થ :—જે શુભભાવોથી બંધાય છે, સ્વર્ગાદિની સન્મુખ થાય છે અને લૌકિક સુખ આપનાર છે તે પુણ્ય પદાર્થ છે. ૨૮.

પાપનું વર્ણન (દોહરા)

સંકલેશ ભાવનિ બંધે, સહજ અધોમુખ હોઈ।

દુઃખદાયક સંસારમે, પાપ પદારથ સોઈ।।૨૯।।

અર્થ :—જે અશુભ ભાવોથી બંધાય છે, અને પોતાની મેળે નીચ ગતિમાં પડે છે તથા સંસારમાં દુઃખ આપનાર છે, તે પાપ પદાર્થ છે. ૨૯.

આસ્રવનું વર્ણન (દોહરા)

જોઈ કરમડદોત ધરિ, હોઈ ક્રિયા રસરત્ત।

કરષૈ નૂતન કરમકૌ, સોઈ આસ્રવ તત્ત।।૩૦।।

શબ્દાર્થ :-કરમઉદ્દોત=કર્મનો ઉદય થવો તે. ક્રિયા=યોગોની પ્રવૃત્તિ. રસરત્ત=રાગ સહિત. રત્ત=મગ્ન થવું. તત્ત=તત્ત્વ.

અર્થ :-કર્મના ઉદયમાં યોગોની જે ^૧રાગ સહિત પ્રવૃત્તિ થાય છે, તે નવીન કર્મોને ખેંચે છે, તેને આસ્રવ પદાર્થ કહે છે. ૩૦.

સંવરનું વર્ણન (દોહરા)

જો ઉપયોગ સ્વરૂપ ધરિ, વરતૈ જોગ વિરત્ત ।

રોકૈ આવત કરમકૌ, સો હૈ સંવર તત્ત ॥૩૧॥

શબ્દાર્થ :- વિરત્ત = અલગ થવું તે.

અર્થ :-જે જ્ઞાન-દર્શન ઉપયોગને પ્રાપ્ત કરીને યોગોની ક્રિયાથી વિરક્ત થાય છે અને આસ્રવને રોકી દે છે, તે સંવર પદાર્થ છે. ૩૧.

નિર્જરાનું વર્ણન (દોહરા)

જો પૂરવ સત્તા કરમ, કરી થિતિ પૂરન આઝ ।

ચિરબેકૌ ઉદ્યત ભયૌ, સો નિર્જરા લખાઝ ॥૩૨॥

શબ્દાર્થ :- થિતિ=સ્થિતિ. સત્તા=અસ્તિત્વ. ચિરબેકૌ=ખરવાને માટે. ઉદ્યત=તૈયાર, તત્પર.

અર્થ :-જે પૂર્વસ્થિત કર્મ પોતાની અવધિ પૂરી કરીને ખરવાને તત્પર થાય છે, તેને નિર્જરા પદાર્થ જાણો. ૩૨.

બંધનું વર્ણન (દોહરા)

જો નવકરમ પુરાનસૌ, મિલૈં ગાંટિ દિઢ હોઝ ।

સકતિ બઢાવે બંસકી, બંધ પદારથ સોઝ ॥૩૩॥

૧. અહીં સાંપરાયિક આસ્રવની મુખ્યતા અને ઐર્યાપથિક આસ્રવની ગૌણતાપૂર્વક કથન છે.

૨. બંધ નષ્ટ થવાથી મોક્ષ અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે તેથી અહીં મોક્ષની પૂર્વે બંધ તત્ત્વનું કથન કર્યું છે અને આસ્રવના નિરોધપૂર્વક સંવર થાય છે. તેથી સંવર પહેલાં આસ્રવ તત્ત્વનું કથન કર્યું છે.

શબ્દાર્થ :- ગાંઠિ=ગાંઠ. દિઢ(દેઢ)=પાકી. સકતિ=શક્તિ

અર્થ :-જે નવાં કર્મ જૂનાં કર્મ સાથે પરસ્પર મળીને મજબૂતપણે બંધાઈ જાય છે અને કર્મશક્તિની પરંપરાને વધારે છે—તે બંધ પદાર્થ છે. ૩૩.

મોક્ષનું વર્ણન (દોહરા)

થિતિ પૂરન કરિ જો કરમ, ખિરૈ બંધપદ ભાનિ ।

હંસ અંસ ઉજ્જલ કરૈ, મોક્ષ તત્ત્વ સો જાનિ ॥૩૪॥

શબ્દાર્થ :- ભાનિ=નષ્ટ કરીને, હંસ અંસ=આત્માના ગુણ.

અર્થ :-જે કર્મ પોતાની સ્થિતિ પૂર્ણ કરીને બંધદેશાનો નાશ કરી નાખે છે અને આત્મગુણોને નિર્મળ કરે છે તેને મોક્ષ પદાર્થ જાણો. ૩૪.

વસ્તુના નામ (દોહરા)

ભાવ પદારથ સમય ધન, તત્ત્વ વિત્ત વસુ દર્વ ।

દ્રવિન અરથ ઇત્યાદિ બહુ, વસ્તુ નામ યે સર્વ ॥૩૫॥

અર્થ :-ભાવ, પદાર્થ, સમય, ધન, તત્ત્વ, વિત્ત, વસુ, દ્રવ્ય, દ્રવિણ, અર્થ આદિ સર્વ વસ્તુના નામ છે. ૩૫.

શુદ્ધ જીવદ્રવ્યનાં નામ (સવૈયા એકત્રીસા)

પરમપુરુષ પરમેશ્વર પરમજ્યોતિ,

પરબ્રહ્મ પૂરન પરમ પરધાન હૈ ।

અનાદિ અનંત અવિગત અવિનાશી અજ,

નિરદુંદ મુક્ત મુકુંદ અમલાન હૈ ॥

નિરાબાધ નિગમ નિરંજન નિરવિકાર,

નિરાકાર સંસારસિરોમનિ સુજાન હૈ ।

સરવદરસી સરવજ્ઞ સિદ્ધ સ્વામિ સિવ,

ધની નાથ ઈસ જગદીસ ભગવાન હૈ ॥૩૬॥

अर्थ :-परमपुरुष, परमेश्वर, परमज्योति, परब्रह्म, पूर्ण, परम, प्रधान, अनादि, अनंत, अव्यक्त, अविनाशी, अज, निर्द्वंद्व, मुक्त, मुकुंद, अमलान, निराबाध, निगम, निरंजन, निर्विकार, निराकार, संसारशिरोमणि, सुज्ञान, सर्वदर्शी, सर्वज्ञ, सिद्ध, स्वामी, शिव, धर्षी, नाथ, ईश, जगदीश, भगवान. उ६.

सामान्यपणे श्रुतद्रव्यनां नाम

चिदानंद चेतन अलख जीव समैसार,
बुद्धरूप अबुद्ध असुद्ध उपजोगी है।
चिद्रूप स्वयंभू चिनमूर्ति धरमवंत,
प्राणवंत प्राणी जंतु भूत भवभोगी है॥
गुणधारी कलाधारी भेषधारी विद्याधारी,
अंगधारी संगधारी जोगधारी जोगी है।
चिन्मय अखंड हंस अक्षर आत्मराम,
कर्मकौ करतार परम विजोगी है॥३७॥

अर्थ :-चिदानंद, चेतन, अलक्ष, श्रुत, समयसार, बुद्धरूप, अबुद्ध, असुद्ध, उपजोगी, चिद्रूप, स्वयंभू, चिन्मूर्ति, धर्मवान, प्राणवान, प्राणी, जंतु, भूत, भवभोगी, गुणधारी, कलाधारी, वेषधारी, अंगधारी, संगधारी, योगधारी, योगी, चिन्मय, अखंड, हंस, अक्षर, आत्माराम, कर्मकर्ता, परमवियोगी—आ अर्थां श्रुतद्रव्यना नाम छे. ३७.

आकाशनां नाम (दोहरा)

खं विहाय अंबर गगन, अंतरिक्ष जगधाम।
व्योम वियत नभ मेघपथ, ये अकाशके नाम॥३८॥

अर्थ :-अं, विहाय, अंबर, गगन, अंतरिक्ष, जगधाम, व्योम, वियत, नभ, मेघपथ—आ आकाशनां नाम छे. ३८.

કાળનાં નામ (દોહરા)

જમ કૃતાંત અંતક ત્રિદસ, આવર્તી મૃતથાન ।
પ્રાનહરન આદિતનય, કાલ નામ પરવાન ॥૩૧॥

અર્થ :-યમ, કૃતાંક, અંતક, ત્રિદશ, આવર્તી, મૃત્યુસ્થાન, પ્રાણહરણ, આદિત્યનય—એ કાળનાં નામ છે. ૩૯.

પુણ્યનાં નામ (દોહરા)

પુન્ય સુકૃત ઝરધવદન, અકરરોગ શુભકર્મ ।
સુખદાયક સંસારફલ, ભાગ બહિર્મુખ ધર્મ ॥૪૦॥

અર્થ :-પુણ્ય, સુકૃત, ઊર્ધ્વવદન, અકરરોગ, શુભકર્મ, સુખદાયક, સંસારફળ, ભાગ્ય, બહિર્મુખ, ધર્મ—એ પુણ્યના નામ છે. ૪૦.

પાપનાં નામ (દોહરા)

પાપ અધોમુખ એન અઘ, કંપ રોગ દુઃખધામ ।
કલિલ કલુષ કિલ્વિસ દુરિત, અસુખ કરમકે નામ ॥૪૧॥

અર્થ :-પાપ, અધોમુખ, એન, અઘ, કંપ, રોગ, દુઃખધામ, કલિલ, કલુષ, કિલ્વિષ અને દુરિત—એ અશુભકર્મના નામ છે. ૪૧.

મોક્ષનાં નામ

સિદ્ધક્ષેત્ર ત્રિભુવનમુકુટ, શિવથલ અવિચલથાન ।
મોખ મુક્તિ વૈકુંઠ સિવ, પંચમગતિ નિરવાન ॥૪૨॥

અર્થ :-સિદ્ધક્ષેત્ર, ત્રિભુવનમુકુટ, શિવથલ, અવિચલસ્થાન, મોક્ષ, મુક્તિ, વૈકુંઠ, શિવ, પંચમગતિ, નિર્વાણ—એ મોક્ષનાં નામ છે. ૪૨.

બુદ્ધિનાં નામ (દોહરા)

પ્રજ્ઞા ધિસના સેમુસી, ધી મેઘા મતિ બુદ્ધિ ।
સુરતિ મનીષા ચેતના, આસય અંશ વિસુદ્ધિ ॥૪૩॥

અર્થ :-પ્રજ્ઞા, ધિષણા, સેમુષી, ધી, મેઘા, મતિ, બુદ્ધિ, સુરતી, મનીષા, ચેતના, આશય, અંશ અને વિશુદ્ધિ—એ બુદ્ધિના નામ છે. ૪૩.

વિચક્ષણ પુરુષનાં નામ (દોહરા)

નિપુન વિચક્ષણ વિબુધ બુધ, વિદ્યાધર વિદ્વાન ।
પટુ પ્રવીણ પંડિત ચતુર, સુધી સુજન મતિમાન ॥૪૪॥
કલાવંત કોવિદ કુસલ, સુમન દક્ષ ધીમંત ।
જ્ઞાતા સજ્જન બ્રહ્મવિદ, તજ્ઞ ગુનીજન સંત ॥૪૫॥

અર્થ :-નિપુણ, વિચક્ષણ, વિબુધ, બુદ્ધ, વિદ્યાધર, વિદ્વાન, પટુ, પ્રવીણ, પંડિત, ચતુર, સુધી, સુજન, મતિમાન. ૪૪.

કલાવંત, કોવિદ, કુશળ, સુમન, દક્ષ, ધીમંત, જ્ઞાતા, સજ્જન, બ્રહ્મવિદ, તજ્ઞ, ગુણીજન, સંત—એ વિદ્વાન પુરુષનાં નામ છે. ૪૫.

મુનિશ્વરોનાં નામ નામ (દોહરા)

મુનિ મહંત તાપસ તપી, ભિક્ષુક ચારિત્રધામ ।
યતી તપોધન સંયમી, વ્રતી સાધુ ઋષિ નામ ॥૪૬॥

અર્થ :-મુનિ, મહંત, તાપસ, તપી, ભિક્ષુક, ચારિત્રધામ, યતી, તપોધન, સંયતી, વ્રતી, સાધુ અને ઋષિ—એ મુનિનાં નામ છે. ૪૬.

દર્શનનાં નામ (દોહરા)

દરસ વિલોકનિ દેખનૌં, અવલોકનિ દૃગચાલ ।
લખન દૃષ્ટિ નિરખનિ જુવનિ, ચિતવનિ ચાહનિ ભાલ ॥૪૭॥

અર્થ :-દર્શન, વિલોકન, દેખવું, અવલોકન, દેખવાલ, લખન, દૃષ્ટિ, નિરીક્ષણ, જોવું, ચિંતવન, ચાહન, ભાળવું—એ દર્શનનાં નામ છે. ૪૭.

જ્ઞાન અને ચારિત્રનાં નામ (દોહરા)

ગ્યાન બોધ અવગમ મનન, જગત્બાન જગજાન ।
સંજમ ચારિત આચરન, ચરન વૃત્તિ થિરવાન ॥૪૮॥

અર્થ :—જ્ઞાન, બોધ, અવગમ, મનન, જગત્બાનુ, જગત્જ્ઞાન—એ જ્ઞાનનાં નામ છે. સંજમ, ચારિત્ર, આચરણ, ચરણ, વૃત્ત, સ્થિરવાન—એ ચારિત્રના નામ છે. ૪૮.

સત્યનાં નામ (દોહરા)

સમ્યક્ સત્ય અમોઘ સત, નિસંદેહ નિરધાર ।
ઠીક જથારથ યચિત તથ, મિથ્યા આદિ અકાર ॥૪૯॥

અર્થ :—સમ્યક્, સત્ય, અમોઘ, સત્, નિઃસંદેહ, નિરધાર, ઠીક, યથાર્થ, ઉચિત, તથ—એ સત્યનાં નામ છે. આ શબ્દોની આદિમાં અકાર લગાડવાથી જૂઠનાં નામ થાય છે. ૪૯.

જૂઠનાં નામ (દોહરા)

અજથારથ મિથ્યા મૃષા, વૃથા અસત્ત અલીક ।
મુધા મોઘ નિઃફલ વિતથ, અનુચિત અસત્ત અઠીક ॥૫૦॥

અર્થ :—અયથાર્થ, મિથ્યા, મૃષા, વૃથા, અસત્ય, અલીક, મુધા, મોઘ, નિષ્ફળ, વિતથ, અનુચિત, અસત્ય, અઠીક—એ જૂઠનાં નામ છે. ૫૦.

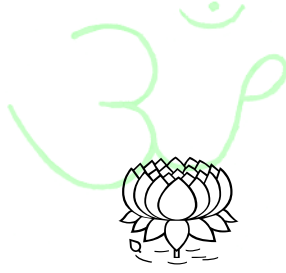
‘નાટક સમયસાર’નાં બાર અધિકાર (સવૈયા એકત્રીસા)

જીવ નિરજીવ કરતા કરમ પુત્ર પાપ,
આસ્રવ સંવર નિરજરા બંધ મોષ હૈ ।
સરવ વિસુદ્ધિ સ્યાદ્વાદ સાધ્ય સાધક,
દુવાદસ દુવાર ધરૈ સમૈસાર કોષ હૈ ॥
દરવાનુયોગ દરવાનુજોગ દૂરિ કરૈ,
નિગમકૌ નાટક પરમરસપોષ હૈ ।

ऐसौ परमागम बनारसी बखानै जाँमैं,
ग्यानको निदान सुद्ध चारितकी चोष है ॥५१॥

शब्दार्थ :- निरञ्जव=अञ्जव. करता=कर्ता. द्वादस=द्वादश(बार). द्वार=अधिकार.
कोष=भंडार. दरवानुजोग=द्रव्योना संयोग. निगमसौ=आत्मानो.

अर्थ :-‘समयसारञ्ज’ना भंडारमां ञ्जव, अञ्जव, कर्ताकर्म, पुण्यपाप, आस्रव,
संवर, निर्जरा, भंध, मोक्ष, सर्वविशुद्धि, स्याद्वाद अने साध्यसाधक—अे बार अधिकार
छे. आ उत्कृष्ट ग्रंथ द्रव्यानुयोगरूप छे, आत्माने परद्रव्योना संयोगथी जुद्धो करे छे
अर्थात् मोक्षमार्गमां लगाडे छे, आ आत्मानुं नाटक परम शांतरसने पुष्ट करनार छे,
सम्यग्ज्ञान अने शुद्धचारित्रनुं कारण छे, अने पंडित बनारसीदासञ्ज पद्य-रचनामां
वर्णवे छे. ५१.

समयसार निदानं.